

Pokud je *směna* jen zprostředkující moment mezi výrobou a rozdělováním, které je jí určeno, na jedné straně, a spotřebou na druhé straně, ale *spotřeba* sama se jeví jako moment výroby, potud je i směna zahrnuta ve výrobě jako moment.

Předně je jasné, že směna činností a schopností, která se děje ve výrobě samé, k ní přímo patří a tvoří její podstatnou stránku. Totéž platí za druhé o směně výrobků, pokud je prostředkem k provedení hotového výrobku určeného pro bezprostřední spotřebu. Potud je směna sama aktem zahrnutým ve výrobě. Za třetí je takzvaná exchange mezi dealers a dealers* co do své organizace právě tak zcela určena výrobou, jako sama vyrábějící činnost. Směna se jeví jako nezávislá vedle výroby, jako lhostejná vůči ní jen v posledním stadiu, kde se výrobek bezprostředně směřuje pro spotřebu. Ale 1. není směna bez dělby práce, ať už je tato dělba přirozeně vzniklá, anebo sama už historickým výsledkem; 2. soukromá směna předpokládá soukromou výrobu; 3. intenzita směny, stejně jako její extenze, stejně jako její způsob, je určena vývojem a strukturou výroby. Např. směna mezi městem a venkovem; směna na venkově, ve městě atd. Směna se tak jeví ve všech svých momentech buď jako přímo zahrnutá ve výrobě, nebo jako jí určená.

Výsledek, k němuž docházíme, není to, že výroba, rozdělování, směna, spotřeba jsou totožné, nýbrž že všechny tvoří články totality, rozdíly uvnitř jednoty. Výroba přesahuje jak sebe samu v protikladném určení výroby, tak i jiné momenty. Od ní začíná proces vždy znovu. To, že směna a spotřeba nemohou být tím, co přesahuje, je samozřejmé. Totéž platí o rozdělování jakožto rozdělování výrobků. Jako rozdělování činitelů výroby je pak samo momentem výroby. Určitá výroba určuje tedy určitou spotřebu, rozdělování, směnu, *určité vzájemné vztahy těchto různých momentů*. Ovšem i výroba *ve své jednostranné formě* je sama zase určována ostatními momenty. Rozšiřuje-li se např. trh, tj. sféra směny, roste výroba co do rozsahu a zároveň se hlouběji dělí. Se změnou rozdělování se mění výroba; např. s koncentrací kapitálu, různým rozdělením obyvatelstva mezi město a venkov atd. A konečně je

* směna mezi podnikateli a podnikateli.

výroba určována potřebami spotřeby. Dochází k vzájemnému působení mezi různými momenty. Tak je tomu u každého organického celku.

3. METODA POLITICKÉ EKONOMIE

Zkoumáme-li danou zemi politickoekonomicky, začínáme jejím obyvatelstvem, jeho rozdělením na třídy, mezi město, venkov, moře, mezi různá odvětví výroby, vývozem a dovozem, roční výrobou a spotřebou, cenami zboží atd.

Zdá se správně začínat tím, co je reálné a konkrétní, skutečným předpokladem, tedy např. v ekonomii obyvatelstva, které je základem a subjektem celého společenského výrobního aktu. Ale při bližším zkoumání se ukazuje, že je to nesprávné. Obyvatelstvo je abstrakce, jestliže např. opominu třídy, z nichž se skládá. A tyto třídy jsou opět prázdné slovo, neznám-li prvky, na kterých jsou založeny, např. námezdní práci, kapitál atd. Ty předpokládají směnu, dělbu práce, ceny atd. Např. kapitál není ničím bez námezdní práce, bez hodnoty, peněz, ceny atd. Kdybych tedy začal obyvatelstvem, byla by to chaotická představa celku a bližším určením bych analyticky docházel ke stále jednodušším pojmům; od konkrétního v představě ke stále jalovějším abstrakcím, až bych došel k nejjednodušším určením. Odtud by pak bylo třeba nastoupit opět zpáteční cestu, až bych došel znovu zpět k obyvatelstvu, tentokrát však ne jako k chaotické představě celku, nýbrž jako k bohaté totalitě s mnoha určeními a vztahy. První cesta je ta, kterou nastoupila ekonomie historicky při svém vzniku. Např. ekonomové 17. století začínají vždycky živým celkem, obyvatelstvem, národem, státem, několika státy atd.; ale končí vždycky tím, že analýzou vynajdou některé určující abstraktní, všeobecné vztahy, jako dělbu práce, peníze, hodnotu atd. Jakmile byly tyto jednotlivé momenty víceméně fixovány a abstrahovány, začaly ekonomické systémy, které postupují od jednoduchého, jako je práce, dělba práce, potřeba, směnná hodnota, až ke státu, ke směně mezi národy

a k světovému trhu. Toto je zřejmě vědecky správná metoda. Konkrétní je konkrétní, protože je to shrnutí mnoha určení, tedy jednota rozmanitého. V myšlení se to tudíž jeví jako proces shrnování, jako výsledek, a ne východisko, ačkoli to je skutečné východisko, a tudíž i východisko nazírání a představy. Při první cestě se plná představa vypařuje v abstraktní určení; při druhé cestě vedou abstraktní určení k reprodukci konkrétního cestou myšlení. Hegel zabředl tedy do té iluze, že chápal reálno jako výsledek myšlení, které se v sobě shrnuje, v sobě se prohlubuje a samo od sebe se pohybuje, zatímco metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu je pro myšlení pouze způsob, jak si osvojit konkrétní a reprodukovat je jako duchovně konkrétní. Ale to naprosto není proces vzniku konkrétního samého. Např. nejjednodušší ekonomická kategorie, třeba směnná hodnota, předpokládá obyvatelstvo, obyvatelstvo vyrábějící v určitých poměrech; a také jistý druh rodinného nebo obecného či státního systému atd. Nemůže nikdy existovat jinak než jako abstraktní, jednostranný vztah už daného konkrétního živého celku. Jako kategorie existuje naproti tomu směnná hodnota od pradávna. Pro vědomí tedy — a filozofické vědomí je takto určeno — pro něž je pojmové myšlení skutečným člověkem a pojmový svět jako takový teprve skutečným — jeví se tudíž pohyb kategorií jako skutečný akt výroby — který bohužel dostává jen popud zvenčí — jehož výsledkem je svět; a toto je — je to však opět tautologie — správné potud, že konkrétní totalita, jakožto myšlenková totalita, jakožto myšlenkové konkrétní, je fakticky produktem myšlení, pojmového chápání; naprosto však ne produktem pojmu, myslícího a sebe sama rodícího mimo nazírání a představu nebo nad nimi, nýbrž je to zpracování nazírání a představ v pojmy. Celek tak, jak se jeví v hlavě jakožto myšlenkový celek, je produktem myslící hlavy, která si osvojuje svět jediným pro ni možným způsobem, způsobem, který se liší od uměleckého, náboženského nebo prakticky duchovního osvojování tohoto světa. Reálný subjekt trvá nadále, jako předtím, mimo hlavu ve své samostatnosti; pokud se totiž hlava chová jen spekulativně, jen teoreticky. I při teoretické metodě musí být tudíž subjekt, společnost, jako předpoklad vždy před představou.

Nemají však tyto jednoduché kategorie také nezávislou historickou nebo přirozenou existenci před konkrétnějšími? Ča dépend.* Např. Hegel začíná filozofii práva správně držbou jako nejjednodušším právním vztahem subjektu. Ale neexistuje žádná držba před rodinou nebo vztahy nadvlády a poroby, což jsou vztahy mnohem konkrétnější. Naproti tomu bylo správné říci, že existují rodiny, kmenové celky, které jen ještě něco mají v držbě, ale nemají vlastnictví. Jednodušší kategorie se tedy jeví jako vztah jednoduchých rodinných nebo kmenových společenství v poměru k vlastnictví. Ve vyšší společnosti se tato kategorie jeví jako jednodušší vztah vyvinutější organizace. Ale vždy se předpokládá konkrétní substrát, jehož vztahem je držba. Lze si představit jednotlivého divocha, který má něco v držbě. Ale potom není držba právní vztah. Je nesprávné, že držba se historicky vyvíjí v rodinu. Naopak, držba vždy předpokládá tuto „konkrétnější právní kategorii“. I pak by ovšem platilo alespoň tolik, že jednoduché kategorie jsou výrazem vztahů, za nichž se mohlo realizovat nevyvinuté konkrétní, aniž ještě založilo mnohostrannější vztah nebo poměr, který je duchovně vyjádřen v konkrétnější kategorii; kdežto vyvinutější konkrétní podržuje tutéž kategorii jakožto podřízený vztah. Peníze mohou existovat a existovaly historicky dříve než kapitál, dříve než banky, dříve než námezdní práce atd. Po této stránce lze tedy říci, že jednodušší kategorie může vyjadřovat vládnoucí vztahy méně vyvinutého celku nebo podřízené vztahy vyvinutějšího celku, které historicky už existovaly dříve, než se celek rozvinul po té stránce, která je vyjádřena v konkrétnější kategorii. Potud by chod abstraktního myšlení, které postupuje od nejjednoduššího ke složitějšímu, odpovídal skutečnému historickému procesu.

Z druhé strany lze říci, že jsou velmi vyvinuté, ale přesto historicky nezralejší společenské formy, za nichž se vyskytují nejvyšší formy ekonomie, např. kooperace, rozvinutá dělná práce atd., aniž existují nějaké peníze, např. Peru. Ani u slovanských občin nevystupují peníze a směna, která je podmíněna, buď vůbec, anebo málo uvnitř jednotlivých občin, nýbrž na jejich hranici, ve styku s jinými občinami; vůbec je ne-

* Přejde na to.

správné klást směnu dovnitř občin jako původně konstituující prvek. Objevuje se zpočátku naopak ve vzájemném vztahu různých občin, dříve než mezi členy uvnitř téže obcíny. Dále: ačkoli peníze hrají velmi brzy a všestranně svou úlohu, přesto ve starověku připadají jako převládající prvek jen jednostranně určeným národům, obchodním národům. A dokonce i v nejvzdělanějším starověku, u Řeků a Římanů, se plně rozvinutí peněz, které se v moderní buržoazní společnosti předpokládá, objevuje jen v období jejich úpadku. Tato zcela jednoduchá kategorie se tedy historicky objevuje ve své plné intenzitě až v nejvyvinutějších stavech společnosti. Naprosto neproniká všemi ekonomickými vztahy. Např. v římské říši, v době jejího největšího rozvoje, zůstala základem naturální daň a naturální dávka. Peněžní systém se tam plně rozvinul vlastně jen v armádě. Nikdy se také nezmocňuje celku práce. A tak, ačkoli jednodušší kategorie možná historicky existovala před konkrétnější, může ve svém plném intenzivním a extenzivním rozvinutí patřit právě jen k složitější formě společnosti, kdežto konkrétnější kategorie se plněji rozvinula v méně vyvinuté společenské formě.

Práce se zdá být zcela jednoduchou kategorií. Také představa práce v této obecnosti — jako práce vůbec — je prastará. Ale přesto je „práce“, pojata ekonomicky v této jednoduchosti, právě tak moderní kategorie jako vztahy, které tuto jednoduchou abstrakci plodí. Např. monetární systém klade bohatství ještě zcela objektivně, jako věc mimo sebe v peněžích. Oproti tomuto stanovisku bylo velkým pokrokem, jestliže manufakturní anebo komerční systém přenáší zdroj bohatství z předmětu do subjektivní činnosti — do komerční a manufakturní práce — i když stále ještě chápe tuto činnost samu pouze omezeně jako činnost tvořící peníze. Proti tomuto systému stojí systém fyziokratický, který určitou formu práce — zemědělství — pokládá za práci vytvářející bohatství a objekt sám už nevidí v peněžním přestrojení, nýbrž jako produkt vůbec, jako všeobecný výsledek práce. A tento produkt je díky omezenému charakteru činnosti stále ještě produkt určený přírodou — produkt zemědělství, produkt půdy par excellence.

Adam Smith učinil obrovský krok kupředu tím, že odvrhl jakoukoli určenost činnosti vytvářející bohatství — práce jako

taková, ani manufakturní, ani obchodní, ani zemědělská, ale jedna jako druhá. S abstraktní obecností činnosti vytvářející bohatství už také obecnost předmětu určeného jako bohatství, produkt vůbec, čili zase práce vůbec, ale jako minulá, zpředmětněná práce. Jak těžký a velký byl tento přechod, je vidět z toho, jak Adam Smith sám tu a tam znovu upadá do fyziokratického systému. Mohlo by se tedy zdát, že tím byl nalezen jen abstraktní výraz pro nejjednodušší a nejstarší vztah, v němž lidé — ať v jakékoli formě společnosti — vystupují jako vyrábějící. Z jedné strany je to správné. Z druhé nikoli. Lhostejnost vůči určitému druhu práce předpokládá velmi vyvinutou totalitu skutečných druhů práce, z nichž už žádná není taková, aby všechno ovládala. Tak vznikají nejobecnější abstrakce vůbec jen při nejbohatším konkrétním vývoji, kdy se jedno jeví společné mnohým, obecné všem. Potom už není možné, aby to bylo myšleno jen ve zvláštní formě. Z druhé strany není tato abstrakce práce vůbec jen duchovním výsledkem konkrétní totality prací. Lhostejnost vůči určité práci odpovídá formě společnosti, v níž individua snadno přecházejí z jedné práce do druhé a určitý druh práce je pro ně náhodný, a tudíž lhostejný. Práce se zde stala nejen v kategorii, nýbrž ve skutečnosti prostředkem k vytváření bohatství vůbec a přestala být jakožto určení srostlá s individui ve zvláštnosti. Nejvyvinutější je takovýto stav v nejmodernější formě jsoucna buržoazních společností — ve Spojených státech. Zde se tedy nejdříve stává prakticky pravdou abstrakce kategorie „práce“, „práce vůbec“, práce sans phrase*, toto východisko moderní ekonomie. Tedy nejjednodušší abstrakce, kterou moderní ekonomie staví do čela a která vyjadřuje prastarý vztah platný pro všechny formy společnosti, se v této abstrakci přesto jeví pravdou jen jako kategorie nejmodernější společnosti. Mohlo by se říci, že to, co se ve Spojených státech jeví jako historický produkt — tato lhostejnost vůči určité práci — jeví se např. u Rusů jako přirozená schopnost. Je to však po čertech rozdíl, mají-li barbari schopnost, že se jich dá použít ke všemu, či zda civilizovaní lidé používají sami sebe ke všemu. A pak u Rusů této

* jako taková.

lhostejnosti vůči určenosti práce prakticky odpovídá tradiční připoutanost ke zcela určité práci, ze které je vytrhávají jen vnější vlivy.

Tento příklad práce ukazuje pádně, jak i nejabstraktnější kategorie přes svou platnost — právě v důsledku své abstraktnosti — pro všechny epochy jsou přesto v samé určenosti této abstrakce právě tak produktem historických vztahů a mají plnou platnost jen pro tyto vztahy a uvnitř nich.

Buržoazní společnost je nejvyvinutější a nejrozmanitější historická organizace výroby. Kategorie, které vyjadřují její vztahy, pochopení její struktury, dovolují proto zároveň proniknout do struktury a výrobních vztahů všech zaniklých forem společnosti, z jejichž trosek a prvků je vybudována, jejichž nepřekonané zbytky částečně ještě vleče s sebou dál, přičemž pouhé náznaky se vyvinuly k plnému významu atd. Anatomie člověka je klíč k anatomii opice. Náznakům něčeho vyššího u nižších druhů živočichů lze naproti tomu porozumět jen tehdy, je-li to vyšší samo už známo. Tak buržoazní ekonomie poskytuje klíč k antické atd. Naprosto však ne tím způsobem, jak to chápou ekonomové, kteří stírají všechny historické rozdíly a ve všech formách společnosti vidí formy buržoazní. Můžeme porozumět tributu, desátku atd., známe-li pozemkovou rentu. Nesmíme je však ztotožňovat. Protože dále je buržoazní společnost sama jen protikladnou formou vývoje, setkáváme se v ní často se zcela zakrslými nebo dokonce travestovanými vztahy dřívějších forem. Např. obecní vlastnictví. Je-li tedy pravda, že kategorie buržoazní ekonomie obsahují pravdu platnou pro všechny ostatní formy společnosti, je nutno to brát jen *cum grano salis**. Mohou je obsahovat rozvinuté, zakrnělé, zkarikované apod., vždycky v podstatně odlišné podobě. Takzvaný historický vývoj tkví vůbec v tom, že se poslední forma dívá na předešlé jako na své předstupně a chápe je vždycky jednostranně, protože je zřídka a jen za zcela určitých podmínek schopna kritizovat samu sebe — nemluví se tu ovšem o takových historických obdobích, která se sama považují za dobu úpadku. Křesťanské náboženství bylo schopné napomoci objektivnímu porozumění dřívějším

* ne doslova.

mytologiím teprve tehdy, když jeho sebekritika byla hotova do určitého stupně, abychom tak řekli *divámet**.

Tak dospěla buržoazní ekonomie k porozumění feudální, antické, orientální společnosti teprve tehdy, až začala sebekritika buržoazní společnosti. Pokud buržoazní ekonomie neupadá do mytologizování, při němž se úplně ztotožňuje s minulostí, její kritika dřívější společnosti, zejména feudální, s níž ještě musela přímo bojovat, se podobala kritice, kterou křesťanství provádělo vůči pohanství nebo také protestantství vůči katolictví.

Jako vůbec u každé historické, sociální vědy je třeba při postupu ekonomických kategorií mít stále na zřeteli, že jak ve skutečnosti, tak v hlavě je dán subjekt, zde moderní buržoazní společnost, a že tudíž kategorie vyjadřují formy jsoucna, určení existence, často jen jednotlivé stránky této určité společnosti, tohoto subjektu, a že tedy *také pro vědu* naprosto nezáčíná teprve tam, od kdy se mluví o ní *jako takové*. To je třeba mít na zřeteli, protože nám to současně dává do rukou rozhodující dělítko. Např. se zdá, že není nic přirozenějšího než začít pozemkovou rentou, pozemkovým vlastnictvím, protože je vázáno na půdu, zdroj veškeré výroby a veškerého jsoucna, a na první formu výroby všech do jisté míry upevněných společností — na zemědělství. Ale nic by nebylo nesprávnější. Ve všech formách společnosti je to nějaká určitá výroba, která vykazuje všem ostatním jejich postavení a vliv, a tudíž i její vztahy určují postavení a vliv všech ostatních. Je to všeobecné osvětlení, do něhož jsou ponořeny všechny ostatní barvy a které je modifikuje v jejich zvláštnosti. Je to zvláštní éter, který určuje specifickou váhu veškerého jsoucna, které v něm vzniká. Např. u pasteveckých národů. (Pouze lovecké a rybářské národy leží mimo onen bod, kde začíná skutečný vývoj.) U nich se sporadicky vyskytuje jistá forma obdělávání půdy. Tím je určeno pozemkové vlastnictví. Je společné a podržuje tuto formu ve větší či menší míře podle toho, zda tyto národy ve větší či menší míře ještě lpí na své tradici, např. obecní vlastnictví u Slovanů. U národů s usedlým zemědělstvím —

* potenciálně.

tato usedlost je už vysoký stupeň — kde zemědělství převládá, jako v antické a feudální společnosti, má sám průmysl a jeho organizace a ty formy vlastnictví, které jí odpovídají, ve větší či menší míře charakter pozemkového vlastnictví; je buď zcela závislý na zemědělství jako u starých Římanů, nebo — jako ve středověku — napodobuje ve městě a v jeho vztazích organizaci venkova. Sám kapitál ve středověku — pokud to není čistý peněžní kapitál — má jakožto tradiční řemeslnický nástroj atd. atd. tento charakter pozemkového vlastnictví. V buržoazní společnosti je tomu naopak. Zemědělství se čím dál tím víc stává pouhým odvětvím průmyslu a je zcela ovládáno kapitálem. Právě tak pozemková renta. Ve všech formách, kde vládne pozemkové vlastnictví, převažují ještě přírodní vztahy. V těch, kde vládne kapitál, převažuje společenský, historicky vytvořený prvek. Pozemkovou rentu nelze pochopit bez kapitálu. Kapitál však lze pochopit bez pozemkové renty. Kapitál je všeovládající ekonomická moc buržoazní společnosti. Musí tvořit východisko i konečný bod a musí být vyložen dříve než pozemkové vlastnictví. Teprve když obojí bylo prozkoumáno zvlášť, musí být prozkoumán jejich vzájemný vztah.

Bylo by tedy nepřipustné a nesprávné probírat ekonomické kategorie za sebou v tom pořadí, v němž byly rozhodující historicky. Jejich pořadí je spíš určeno jejich vzájemným vztahem v moderní buržoazní společnosti, a tento vztah je právě opačný než ten, který se jeví jako přirozený nebo odpovídající posloupnosti historického vývoje. Nejde o poměr, který ekonomické vztahy historicky zaujímají ve sledu různých forem společnosti. Tím méně jde o jejich pořadí „v ideji“ (*Proudhon*) (zplsnivělé představě historického pohybu). Jde o jejich strukturu uvnitř moderní buržoazní společnosti.

Ryzost (abstraktní určenost), v níž se jeví obchodní národy — Féničané, Kartaginci — ve starověku, je právě dána samou převahou zemědělských národů. Kapitál jako obchodní nebo peněžní kapitál se jeví právě v této abstrakci, kde kapitál ještě není vládnoucím elementem společnosti. Lombardané a Židé zaujímají totéž postavení vůči středověkým společnostem, které provozovaly zemědělství.

Jako další příklad různého postavení, které zaujímají tyto kategorie na různých stupních společnosti: jedna z posledních

forem buržoazní společnosti: *joint-stock companies**. Objevují se však také na jejím počátku ve velkých privilegovaných a monopolem vybavených obchodních společnostech.

Sám pojem národního bohatství se sem tam objevuje u ekonomů 17. století tak — tato představa se částečně udržuje i u ekonomů 18. století —, že bohatství se vytváří pouze pro stát, jeho moc pak závisí na tomto bohatství. To byla ještě neuvědoměle pokrytecká forma, v níž se bohatství samo a jeho výroba ohlašuje jako účel moderních států a státy jsou ještě pokládány jen za prostředek k výrobě bohatství.

Rozdělení provést zřejmě takto: 1. obecně abstraktní určení, která tudíž víceméně přísluší všem formám společnosti, ale v tom smyslu, jak je vyložen výše, 2. kategorie, které tvoří vnitřní strukturu buržoazní společnosti a na nichž spočívají základní třídy. Kapitál, námezdní práce, pozemkové vlastnictví. Jejich vzájemný vztah. Město a venkov. Tři velké společenské třídy. Směna mezi nimi. Oběh. Úvěr (soukromý). 3. Ztvárnění buržoazní společnosti ve formě státu. Zkoumáno ve vztahu k sobě samému. „Neproduktivní“ třídy. Daně. Státní dluh. Veřejný úvěr. Obyvatelstvo. Kolonie. Vystěhovalectví. 4. Mezinárodní vztahy výroby. Mezinárodní dělba práce. Mezinárodní směna. Vývoz a dovoz. Směnečný kurs. 5. Světový trh a krize.

4. VÝROBA.

VÝROBNÍ PROSTŘEDKY A VÝROBNÍ VZTAHY.

VÝROBNÍ VZTAHY A SMĚNNÉ VZTAHY.
FORMY STÁTU A FORMY VĚDOMÍ V POMĚRU
K VÝROBNÍM A SMĚNNÝM VZTAHŮM.
PRÁVNÍ VZTAHY. RODINNÉ VZTAHY

Notabene k bodům, o nichž je třeba se tu zmínit a na něž nesmí zapomenout:

1. *Válka* se rozvinula dříve než mír; způsob, jak se válkou

* akciové společnosti.